
ІСТОРІЯ

Іван СТОРОЖЕНКО

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КОЗАЦЬКОГО ПЕРІОДУ*

Організаційно-фінансова проблема

Доля України і українців складалася так, що ми – єдина з великих націй Європи і світу, яка не має розробленої історії свого воєнного мистецтва, а також каталогів вогнепальної і холодної зброї, оснащення та спорядження, транспортно-бойових засобів на суходолі й на воді, конярства, уніформи (бойової і парадної), клейнодів тощо¹.

Після утворення незалежної України активізувалася робота з дослідження й популяризації її військової історії. У 1993 р. за фінансової підтримки директора обласної Дніпропетровської телерадіокомпанії В. Петренка й участю вчених історичного факультету Дніпропетровського національного університету (далі – ДНУ) почав виходити журнал „Козацтво”. Наступного року за клопотанням гетьмана українського козацтва генерала В. Муляви Указом Президента України в навчальний процес ВНЗ було введено спецкурси „Історія українського козацтва” і „Військова історія України”. Усе це сприяло, зокрема на історичному факультеті ДНУ, розгортанню

наукових досліджень з військової історії України² та використанню здобутих результатів у навчальному процесі. Численні курсові, випускні й дипломні студентські роботи свідчать про зацікавленість молоді цією тематикою.

Активне розгортання роботи й досягнуті результати вселяли надію на те, що в системі Міністерства освіти і науки України (МОН), на базі одного з провідних ВНЗ, буде створено „Інститут військової історії та військових традицій України” і започатковано видання українського військово-історичного журналу. Це дало б змогу, беручи до уваги науковий потенціал ВНЗ, відкрити при них філії (відділи, секції) цього інституту, а також визначити наукові напрями дослідження, координувати їхню діяльність.

Але цього не зробили. Щобільше, у 1996 р. через брак коштів припинив своє існування часопис „Козацтво”, а з навчального процесу в 1999 р. було вилучено спецкурс „Історія українського козацтва”, а в 2001 р. – спецкурс „Військова історія України”.

Оскільки тепер провідним критерієм експертних вчених рад при

* На основі досвіду роботи в Дніпропетровському національному університеті, де працює автор статті.

МОН для визначення доцільності включення науково-дослідної роботи до тематичного плану ВНЗ (тобто виділення для неї потрібного фінансування) є впровадження результатів досліджень у навчальний процес, то вилучення з нього спецкурсу „Військова історія України” автоматично поставило питання про припинення досліджень з цієї тематики, бо втрачено зв'язок з навчальним процесом.

Який же можливий вихід із цієї ситуації. Безперечно, у держави нині не вистачає коштів, щоб створити належні умови для дослідження військової історії України. Вважаю, що реальним способом розв'язання цієї проблеми у вищій школі є включення до тематичного плану наукових досліджень МОН, а також відповідних планів ВНЗ розділу „Дослідження військової історії України від найдавніших часів до сьогодення”. А у зв'язку з цим нововведенням потрібно створити при МОН експертну вчену раду з військової історії України, яка б на конкурсній основі визначала рівень науково-дослідних робіт з цієї тематики, доцільність і обсяг їхнього фінансування. Вважаю, що це було б вагомою підтримкою наукового потенціалу ВНЗ і активізувало б у них військово-історичні дослідження. Без сумніву, це той мінімум заходів, завдяки яким можна було б урятувати від загибелі ті осередки досліджень з військової історії України, що жевріють ще у ВНЗ,

тримаючись на ентузіазмі окремих мізерно оплачуваних науковців. До сказаного треба додати, що, як і раніше, лишається невирішеним питання фінансування наукових відряджень, навіть у межах України, а також видання наукових праць.

Про актуальність у нашій державі обговорюваної проблеми свідчить і громадський рух зі створення структур, що провадили б дослідження з військової історії України. Зокрема в 2002 р. при Інституті історії України НАНУ постала Всеукраїнська громадська організація „Український інститут воєнної історії”, що заснувала часопис „Воєнна історія”. Виданню журналу сприяє Всеукраїнський благодійний фонд „Україна – ЮНЕСКО”, але передусім сумлінна, жертвна праця його редактора проф. С. Литвина. На громадських засадах діє й кілька інститутів дослідження історії козацтва при ВНЗ та інститутах НАНУ. Утім наукова ефективність їх поки що не відповідає сучасним потребам.

Причину такої ситуації вбачаю не тільки у відсутності фінансування досліджень, а й у недотриманні законів наукознавства. Річ у тім, що науку роблять не колективи, а особистості, тож наукова структура повинна створюватися під талановиту особистість, а вона вже сформує науковий колектив. Якщо такої особистості немає, то новостворена наукова структура навіть у разі щедрого фінансування її не дасть сподіваних результатів.

Проблема підготовки військових істориків

Нагадаю, що військова історія – це частина військової науки, яка вивчає і узагальнює досвід минулих воєн у контексті закономірностей розвитку військового мистецтва. Як сукупність військово-історичних знань військова історія має такі складові частини: історію воєн, історію військового мистецтва, історію побудови армії, історію розвитку військової техніки (озброєння) та історію військової думки. Крім цих основних п'яти складових частин, до військової історії належать ще спеціальні (допоміжні) галузі: військова історіографія, військово-історичне джерелознавство, військова археографія, військова археологія, військова географія, військова топографія, військова статистика тощо. Усі перелічені складові частини й спеціальні галузі взаємопов'язані між собою, але провідними серед них є історія воєн та історія військового мистецтва. Перша висвітлює в хронологічній послідовності конкретні війни, розкриває їхні специфічні особливості і становить фактичну основу військово-історичної науки в цілому. Історія воєн розкриває також причини й соціально-економічні умови виникнення кожної війни, політичну мету й характер, рушійні сили, що беруть у ній участь, з'ясовує плани сторін, хід воєнних кампаній, операцій і боїв, аналізує політичні й воєнні результати їх, розкриває при-

чини перемог і поразок, вивчає вплив певної війни на розвиток суспільства і т.ін.³

Історія воєн є основою для вивчення історії військового мистецтва⁴, що розглядає закономірності змін у розвитку збройних сил і способи ведення війни, операції і бою, їхні соціально-економічні, політичні й технічні основи, виявляє перспективи розвитку військового мистецтва. Але історія військового мистецтва вивчає не перші-ліпші зміни у складі армії та озброєння, а лише ті, що визначально впливають на організацію армії і способи ведення війни, тобто предметом дослідження виступає не будь-яка армія чи війна і не кожна битва, а лише ті, з якими пов'язане виникнення нових способів боротьби. Історію військового мистецтва не можна зводити до суми прикладів, бо потрібен аналіз еволюції способів боротьби, який би визначив їхню новизну, перевагу над застарілим. Критерієм нового у формах боротьби є їхній вплив на зміни у стратегії, оперативному мистецтві й тактиці⁵. Воєнне мистецтво окремої війни (битви) – це теорія і практика підготовки й проведення воєнних (бойових) дій, що реалізуються через стратегію, оперативне мистецтво і тактику⁶. На характеристиці інших складових частин військової історії не зупинятимемося, адже з самих їхніх назв зрозуміло, що вони вивчають.

В Україні не було своїх військових істориків, тому за дослідження її військової історії бралися цивільні історики. Їхніми

зусиллями багато зроблено, хоч не завжди високо фахово. Утім для дослідницької праці на терені провідної за своїм значенням частини військової історії, як історія українського воєнного мистецтва крім загальноісторичної підготовки (освіти), науковець повинен ще мати вищу військову освіту й військовий досвід, набутий під час служби в армії на посадах, пов'язаних із плануванням та організацією воєнних дій на рівні стратегії, оперативного мистецтва й тактики. Тільки за умов володіння сучасними методами збройної боротьби виникає найоптимальніша можливість дослідження збройної боротьби далекого минулого. Це пов'язане ще й з тим, що таке дослідження ґрунтується на науковій реконструкції подій і потребує здійснення принципу ідентифікації дослідника з командиром (командувачем), щоб разом з ним і за нього організувати й провести бій (битву)⁷. Закономірно, що цього може досягти тільки військова людина з певним досвідом.

Існує замкнене коло: цивільний університет не може підготувати повноцінного військового історика через брак у студента потрібних знань з основ військової науки, а військовий ВНЗ – унаслідок відсутності в його слухача глибокої історичної підготовки. Розірвати це коло можна, використавши перевірений засіб. Зокрема в 1950-х рр., щоб підготувати висококваліфіковані кадри для Збройних Сил СРСР, які значною мірою були втрачені під час минулої

війни, практикувалося переведення талановитих старшокурсників цивільних вищих шкіл на старші курси військових ВНЗ за профільними спеціальностями.

Отже, для підготовки українських військових істориків потрібне бажання Міністерства освіти і науки та Міністерства оборони України саме так розв'язати питання. Це дало б змогу талановитого університетського студента-старшокурсника, який хоче стати військовим істориком, після закінчення 4-го курсу скерувати на відповідний курс військового ВНЗ з подальшою його спеціалізацією на кафедрі військової історії України. Зрозуміло, що перш ніж ухвалити таке рішення, експерти обох міністерств повинні належно продумати і скласти навчальні програми для цих студентів-слухачів, а також визначити порядок надання їм військових звань і проходження ними військової служби.

Вважаю, що набрана група підготовки військових істориків має бути невелика – 25–30 осіб, з-поміж яких, можливо, в майбутньому викристалізується кілька визначних дослідників.

Проблеми методології досліджень і впровадження здобутих результатів

Трохи про свій шлях військового історика. Після 26-річної служби в армії я в 1976 р. звільнився в запас і прийшов до ДНУ, щоб улаштуватися на роботу з єдиною метою: реалізувати свою юнацьку мрію –

досліджувати історію воєнного мистецтва України козацької доби. Керівництво університету, налякане черговою кампанією боротьби з українським буржуазним націоналізмом, мені делікатно порадило зачекати кращих часів для таких досліджень. Можливість розпочати омріяне у мене з'явилася тільки через 12 років*, за горбачовської „перебудови”. Навесні 1988 р. я заініціював створення при кафедрі історіографії і джерелознавства історичного факультету ДНУ (зав. каф. проф. М.Ковальський) науково-дослідної лабораторії історії Придніпровського регіону (наук. кер. проф. А.Болебрух) і перейшов до неї працювати науковим співробітником. Щоб спопуляризувати серед читачів військово-історичну тематику періоду козаччини, я з участю художника К. Ткаченка організував на базі своєї лабораторії і видавництва „Промінь” („Січ”) випуск науково-популярних книжок з історії українського козацтва під девізом „Давно се діялось колись”, запрошуючи до співавторства істориків свого університету та інших ВНЗ. Протягом 1989–1991 рр. видав – за свої і спонсорські кошти – такі книжки: „Тії слави козацької повік не забудем” (1989), „Засвіт встали козаченьки” (1990), „Як козачки воювали” (1990, 1991), „Сполохи козацької звитяги” (1991) та „Пригоди козацького джури

Василька” (1991). У цих виданнях висвітлювалися організаційна структура козацтва, зокрема Запорозької Січі й держави Б.Хмельницького – Війська Запорозького, способи його збройної боротьби, основні битви Визвольної війни.

Мої наміри досліджувати воєнне мистецтво козацтва активно підтримали проф. М.Ковальський і чл.кор. НАНУ Ф.Шевченко. Оскільки проф. М.Ковальський вважав, що історію козацьких воєн уже написали цивільні історики, то висловив сподівання, що я, застосовуючи методи воєнної науки, досить швидко й ефективно реалізую свої задуми. Та, як виявилось, військові аспекти козацьких воєн висвітлені настільки непрофесійно, тож я мусив був починати все з „нуля” і тому обмежив масштаби своїх досліджень періодом Визвольної війни.

У цій ситуації важливими були поради Ф.Шевченка. Він вважав, що дослідження воєнного мистецтва національно-визвольних рухів періоду козаччини, зокрема Визвольної війни, було актуальним і раніше, але через обмежену джерельну базу і складність проблеми науковці оминали й оминають досі цю тематику. У результаті маємо лише історично-літературні компіляції, а не наукові студії. Завдання полягає в тому, щоб висвітлення військових аспектів Визвольної війни, зокрема бойових дій (битв), перемістити в площину військово-

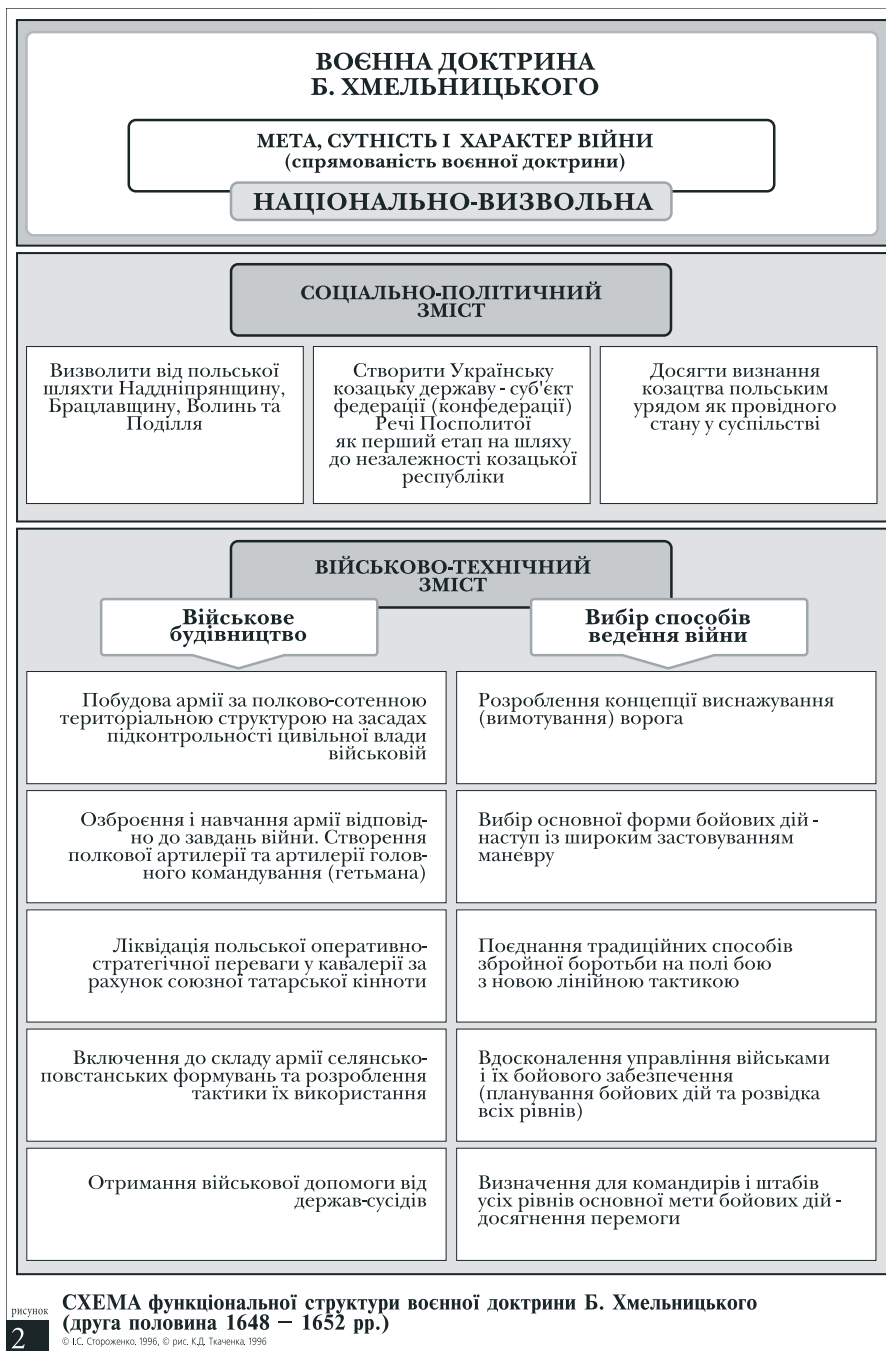
* Протягом того часу чотири роки я працював ст. інженером на кафедрі фізики надвисоких частот радіофізичного факультету, а вісім – ученим секретарем науково-дослідної частини університету.

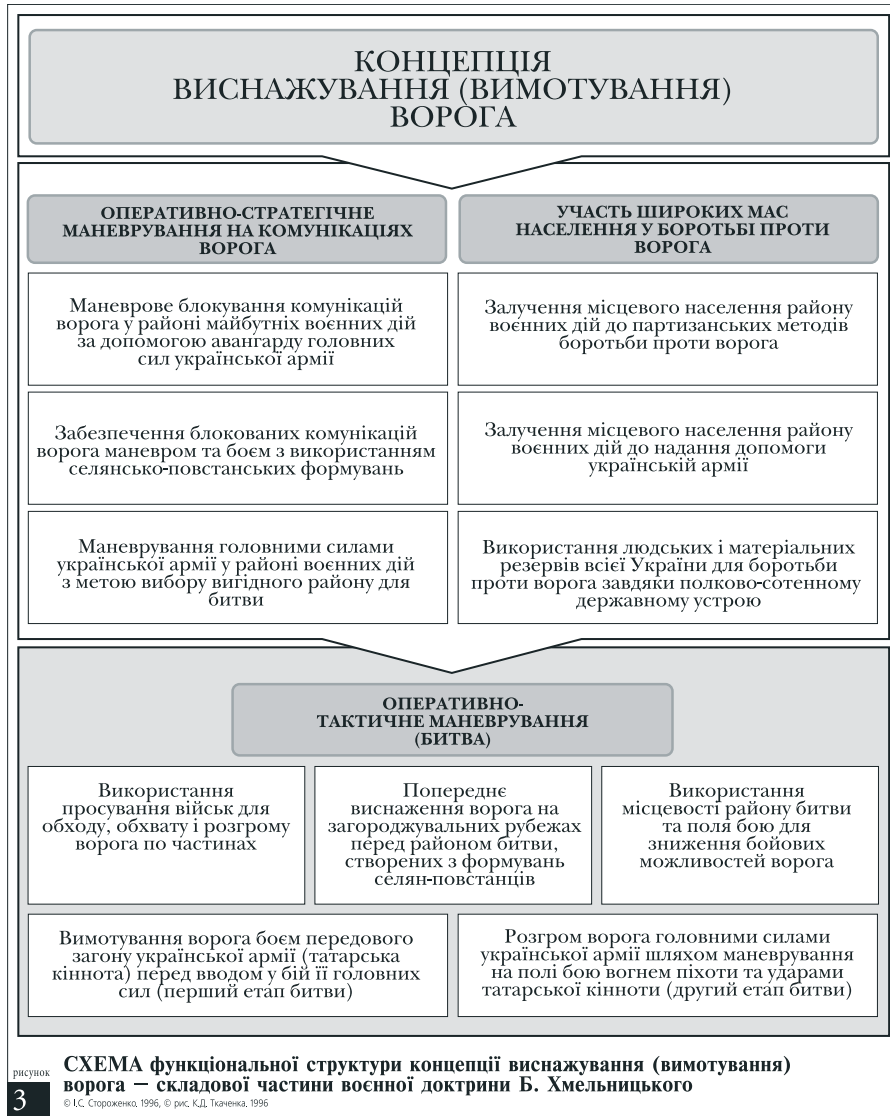
історичного наукового дослідження. А це можна зробити тільки, застосовуючи новітні методи дослідження, які частково компенсують прогалини в джерельній базі.

Зі свого військового досвіду, а також з досвіду роботи на наукових посадах в університеті добре знаю, що без застосування серйозної дослідницької методології годі досягти вагомих результатів. Щоб виконати поставлене завдання, за

стратегічний напрям методології дослідження воєнного мистецтва у Визвольній війні я обрав структурно-функціональний аналіз та імітаційне моделювання. У річичі цієї методології опрацював дослідницьку методику (рис. 1), відтворив воєнну доктрину Б.Хмельницького (рис. 2), розробив концепцію виснаження (вимогування) ворога (рис. 3) як складову частину воєнної доктрини, використав також інші

загальноісторичні й загальнонаукові методи та принципи.

Дослідження, виконані за розробленою методикою, дали змогу проаналізувати будову й озброєння армії Б.Хмельницького, методи збройної боротьби на рівні стратегії і тактики, науково реконструювати перебіг битв на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявцями, Зборовом, Лоевом, Берестечком та Батогом⁸ і показати, що перемоги української армії в цих битвах (за винятком битв під Лоевом і Берестечком) було здобуто завдяки поєднанню на полі бою української (козацької) піхоти, сильної мушкетно-артилейським вогнем, з високорухливою татарською кіннотою, оскільки поляки не мали піхоти, рівноцінної козацькій, а їхня кавалерія поступалася перед татарською у маневровості⁹. Ця теза викликала шок серед нашого історичного бомонду. Мені зателефонувала відома дослідниця українського козацтва О. Апанович і висловила своє обурення: „Як Ви могли таке написати про татар, адже вони нам не допомагали, а тільки нас грабували? Я переглянула всі праці, де йдеться про татар, і ніхто таке про них не писав”.

Отже, як бачимо, є і суб'єктивні чинники невизнання й гальмування впровадження результатів нових досліджень у ділянці військової історії України. Наведу ще один приклад. У своїх працях І.Свешніков¹⁰ і Д.Чобіт¹¹, зокрема, показали, що кримськотатарське військо під Берестечком 30 червня 1651 р. втекло з поля бою, піддавшись паніці. Про

це свідчить те, що ханський намет і особисті речі, серед них і шабля Іслам-Герейя III, дісталися полякам. Зі свого боку, я подав обґрунтування причини цієї паніки, що виникла на релігійному ґрунті, а так само довів, що взяття ханом Б.Хмельницького в полон було зімітовано, аби унеможливити появу чуток про його зраду, оскільки повернення гетьмана до Берестечка без татарської кавалерії не мало сенсу. Ситуація вимагала вивести з-під Берестечка рештки української армії і зосередити сили під Білою Церквою, щоб не допустити польське військо на Наддніпрянщину. Я також показав, що поразка української армії під Берестечком і втеча татарського війська з бойовища сталися внаслідок помилок Б.Хмельницького у справі підготовки, організації і проведення битви¹².

Незважаючи на оприлюднені наукові факти, і досі у виступах наших істориків повторюються звинувачення Іслам-Герейя III у змові з поляками, зраді Б.Хмельницького і полонення ханом гетьмана під час Берестецької битви.

На цьому тлі об'єктивній оцінці ролі татарської кавалерії пощастило більше. Восени 1995 р. на учасному засіданні, присвяченому 400-річчю з нагоди дня народження Богдана Хмельницького, з доповіддю виступив начальник Генерального штабу ЗС України генерал А.Лопата і, характеризуючи Великого гетьмана як полководця, використав і мої дослідження й висновки щодо важливого значення українсько-

кримськотатарського союзу 1648 р. для забезпечення переможного ходу першого етапу Визвольної війни завдяки поєднанню на полі бою української (козацької) піхоти з кримськотатарською кіннотою. В наступні роки наші історики теж почали писати про велике значення участі татарської кавалерії в битвах Визвольної війни.

Нагадаю, що праця лише тоді наукова, якщо вона містить гіпотезу і її доведення. Поява нових методів дослідження навколишнього світу надає історикові широкі можливості. Їх активно використовують історики-дослідники історичного факультету ДНУ. Є всі підстави стверджувати, що Дніпропетровська історіографічна школа М.Ковальського і нині є провідною в Україні із застосування сучасних методів дослідження в історичній науці.

На жаль, значна частина істориків не сприймає новітньої методології дослідження і тому не визнає наукових результатів, отриманих з використанням такої методології. Гадаю, причиною цього є нерозуміння, що в науковому світі дедалі більше виявляється загальнонаукова й загальносуспільна тенденція до перегляду і переосмислення нагромадженої інформації про наше минуле за допомогою новітніх методів дослідження. Стоїть мета дістати відповіді на питання, що дотепер неоднозначно трактуються в українській історіографії. Механізм дослідження в річищі цієї тенденції зводиться до аналізу відомих дже-

рел і праць істориків новими методами¹³. Як твердив німецький філософ, „інтерпретація давнього, уже відомого, у новій системі часто є початком нових відкриттів”¹⁴. Підґрунтям для такого висновку є закономірності пізнання історичного явища.

Отримана від істориків-попередників історіографічна спадщина визначається лише їхніми особистими здібностями, бо ефективних наукових методів дослідження тоді не було. Застосування нових методів дослідження дає змогу вивчити ту частину історичного процесу, яка залишилася поза їхньою увагою.

Досліджуючи воєнне мистецтво в битвах, які в 1648–1652 рр. провів Б.Хмельницький, я виявив, що після знищення польською армією в 1638 р. Базавлуцької Запорозької Січі її до 1652 р. невідновлювали. Інакше кажучи, Микитинської Запорозької Січі впродовж 1638–1652 рр. не існувало, тобто повідомлення С.Величка про цю Січ, яке перейшло зі сторінок його літопису до української історіографії, має апокрифічний (підробний) характер. Я також виявив, що відродив Запорозьку Січ, що дістала назву Чортгомлицької (замість знищеної Базавлуцької), у 1652 р. Б.Хмельницький за своїм проектом, але з іншою організаційною структурою, а значить, і з іншими функціями. Для мене очевидне, що існування таких „білих плям” в історії Запорозької Січі, приклади яких я щойно навів, пояснюється викладом її як історично-літературної компіляції.

Щоб перевести висвітлення історії Запорозької Січі у площину військово-історичного наукового дослідження, потрібно передусім дослідити генезу й еволюцію українського козацтва з кінця XV до середини XVII ст., беручи до уваги загальну закономірність цього процесу. Я дійшов висновку, що такою закономірністю, або універсальним ключем, який уможливить з'ясування сутності й стадій розвитку козацтва та його Запорозької Січі, може стати дослідження генези й еволюції їхніх організаційних структур із застосуванням для аналізу джерел і праць істориків нових методів дослідження. Зокрема йдеться про історико-системний метод, принцип ідентифікації свідомості дослідника з історичною особою (спільнотою), теорію етногенезу Л.Гумільова та інші загальноісторичні й загальнонаукові методи.

Розгляд названих вище організаційних структур за ознакою підсистем українського козацтва, а його самого – за властивістю підсистеми Великого Степового Кордону України та етногенезу як вищих систем (з урахуванням взаємодії українського козацтва як системи з навколишнім середовищем – Річчю Посполитою) дав змогу дістати відповідь на цілу низку питань з військової історії, на які доти не могла відповісти українська історіографія. Зокрема чому, коли, з якою метою і за яких етнічних та соціальних умов

постало українське козацтво і які стадії розвитку воно пройшло; коли, де, за яких умов і з якою організаційною структурою виникла перша Запорозька (Базавлуцька) Січ, знищена польською армією в 1638 р., чому після неї не могла існувати упродовж 1638–1652 рр. Микитинська Запорозька Січ; на яку Січ спирався Б.Хмельницький, готуючи повстання проти польської влади, і чому саме йому вдалося провести таку широкомасштабну кампанію з консолідації мешканців Наддніпрянщини для здійснення завдань української революції; чому, починаючи з другої половини 1649 р., козацьку державу Б. Хмельницького – Військо Запорозьке охопила соціально-політична й військова криза, а також які заходи він уживав, щоб її подолати; чому і з якою організаційною структурою Б.Хмельницький відродив у 1652 р. Чортомлицьку Запорозьку Січ і як вона була пов'язана з організаційною структурою попередньої – Базавлуцької і останньої – Підпільненської (Нової) Запорозької Січі; чому після смерті Б.Хмельницького (1657 р.) в його державі вибухнула громадянська війна, яка дістала узагальнену назву Руїна?

Крім того, я запропонував і перевіряв лицарську (військову) гіпотезу утворення Запорозької Січі наприкінці XVI ст. як альтернативу поширеній в українській історіографії ухадницько-промисловій (господарській) гіпотезі, а також гіпотезу генези й еволюції

етнічних структур українського козацтва кінця XV – середини XVII ст. в аспекті етногенезу як альтернативу наявним гіпотезам щодо його походження і стадій розвитку. Зокрема показав, що козацтво виникло як субетнос, складова частина українського етносу і його домінанта.

На основі виконаних досліджень 2007 р. опублікував монографію „Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст.” (кн. 2. „Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі”). Захистив дисертацію за цією монографією і рішенням спеціалізованої вченої ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича й Інституту народознавства НАН України від 11 березня 2008 р. мені присуджено науковий ступінь доктора історичних наук зі спеціальності „Історія України”. За підсумками всеукраїнського рейтингу „Книга 2007” у номінації „Минувшина” серед чотирнадцяти переможців монографія посіла одинадцяте місце.

На цьому акцентую увагу тому, що деякі історики висловили щодо моєї монографії низку критичних зауважень і закидів, зокрема в її нібито ненауковості через те, що, по-перше, у ній не використано архівних джерел; по-друге, у дослідженні застосовано методи інших наук, зокрема філософії; по-третє, праця має слабку методологічну базу; по-четверте, у неї дуже бідна бібліографія, всього 147 посилань. Щодо застосова-

них методів системного підходу й системного аналізу, то це, на думку декотрих моїх критиків, – „евфемізми”, тобто гра слів, „яка ні до чого не зобов'язує”, а теорія Л. Гумільова – „голе суб'єктивне теоретизування, яке не відповідає реаліям українського етногенезу”. Значну частину істориків зачепив мій висновок про те, що за всю історію запорозького козацтва у Великому Лузі було всього три Запорозькі Січі як протодержавні утворення: Базавлуцька (1590–1638 рр.), Чортомлицька (1652–1709 рр.) і Підпільненська, або Нова (1734–1775 рр.). А інші – Хортицька, Томаківська й Микитинська були лише січами – форпостами.

У зв'язку з такими зауваженнями доводиться ще раз наголосити: науковість роботи визначається не наявністю архівних джерел і кількістю посилань, а висуненням наукових гіпотез і доведенням їх¹⁵. Водночас, якщо висувуються нові гіпотези, то немає на кого посылатися, тобто бібліографія такої праці не може бути багатою. До того ж мова йде про монографію, а „...монографія – не стаття. Тези будь-якої монографії повинні спиратися вже не на первісний матеріал неперевіраних джерел, а на верифіковані висновки своїх і чужих праць”¹⁶. Мої опоненти, фетишизуючи джерела, не володіють теорією та методологією джерелознавства. Тим часом вона пропонує джерелознавче забезпечення наукової праці вирішувати у двох напрямках: або „залучаючи

до наукового обігу невідомі раніше джерела й досліджуючи їх уже відомими методами або, навпаки, аналізуючи вже відомі джерела новими, у тому числі й запозиченими з інших наук, методами”¹⁷. Даючи критичні оцінки використаному в дослідженні системному методу й теорії етногенезу, деякі історики лише продемонстрували, що не мають відповідних знань. Бо ж загальновідомо, що „системні дослідження і притаманний їм структурно-функціональний аналіз належать до розряду найскладніших, але високоефективних методів наукового пізнання. Практична реалізація їх пов’язана з виконанням численних дослідницьких процедур і вимагає застосування багатьох менш загальних методів”¹⁸.

Викладене свідчить, що з методологією досліджень в українській історичній науці і зокрема військовій історії не все гаразд. Даються взнаки традиції радянської методології, коли історичні дослідження дозволялося проводити тільки в межах певних постулатів. Багато хто нині керується такою методологією, оновивши лише постулати. На таку ситуацію звернула увагу відома дослідниця Н.Яковенко. Коментуючи вислів М.Блока про те, що „причини в історії, як і в будь-якій іншій галузі, не можна постулювати. Їх треба шукати”, вона зазначає: „І справді, йдучи від емпіричного матеріалу і порівнюючи офіційні реалії з поточною практикою життя, я мала

нагоду зайвий раз переконатися, наскільки відносними є чимало апріорних схем, усталених у нашій історичній традиції саме внаслідок того, що тенденції і закономірності не шукалися, а постулювалися, а історична дійсність служила хіба що постачальницею прикладів для узвичаєних схем”¹⁹.

Отже, крім актуальних проблем, викладених у двох попередніх розділах статті, маємо, як переконався автор на власному досвіді, ще одну. Вона полягає в тому, що результати наукових досліджень, здобуті з використанням новітньої методології не визнає й не підтримує український історичний загаль через банальне неволодіння, а відтак і неприйняття такої методології.

Приклад розв’язання цієї проблеми дає історичний факультет ДНУ, де в навчальний процес введено курс кліометрики за підручниками, які створив доц. Ю.Святець²⁰. У результаті випускники факультету володіють основами сучасних інформаційних технологій, а отже, й основами новітньої методології історичного дослідження. Водночас історики-дослідники, що працюють в університеті, виконують свої роботи на сучасній теоретичній і методологічній базі – з використанням теорій геоінформаційних систем, „чорної скриньки”, синергетики, елементарних катастроф (Ю.Святець), наукознавства на засадах системного аналізу та філософських категорій (В.Осін), військових (соціальних) та етнічних систем (І.Стороженко), основ

нарративної психології (В.Ващенко), нової інтелектуальної історіографії (Г.Виноградов) тощо.

Спираючись на закономірності утворення й розвитку соціальних систем управління²¹, є всі підстави сподіватися, що коли новітня методологія стане надбанням 36% фахівців-істориків ДНУ (від скла-

ду кафедр і лабораторій), вона буде поширюватися і в інших ВНЗ. Тим часом ДНУ залишатиметься провідним в Україні навчально-науковим закладом з питань розроблення історії воєнного мистецтва у Визвольній війні та історії Запорозької Січі на засадах новітньої методології дослідження.

ПРИМІТКИ

- 1 Дашкевич Я. „Історія українського війська” – проблематика, автори, видавці // Історія українського війська. – Львів, 1992. – С. III–VIII.
- 2 Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. – Дніпропетровськ, 1996. – Кн. 1: Воєнні дії 1648–1652 рр. – 320 с.; 3 вкл. Він же. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. – Дніпродзержинськ, 2007. – Книга 2: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі. – 418 с., 9 вкл.
- 3 Военный энциклопедический словарь. – Москва, 1984. – С. 301.
- 4 Строков А.А. История военного искусства: Рабовладельческое и феодальное общество. – Москва, 1955. – С. XXXII.
- 5 Разин Е.А. История военного искусства: В 5 т. – Москва, 1955. – Т.1. – С. LXVIII.
- 6 Военный энциклопедический словарь. – С. 140.
- 7 Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. – Москва, 1999. – С. 380–382.
- 8 Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво... – С. 103–282.
- 9 Там само. – С. 89–102.
- 10 Свешніков І.К. Битва під Берестечком. – Львів, 1993. – С. 110.
- 11 Чобіт Д.В. Бродський маршрут армії кримського хана Іслам-Гірея III до Берестечка // Кримські студії: Інформаційний бюлетень. – 2007. – № 1–2 (41–42). – С. 80.
- 12 Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво... – С. 252–265.
- 13 Підгаєцький В.В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття: Навч. посіб. для іст. ф-тів ун-тів. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 122.
- 14 Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации: Учеб. пособ. – Москва, 1994. – С. 31, 32.
- 15 Перегудов Ф.И., Тарасенко Ф.П. Введение в системный анализ: Учеб. пособ. для вузов. – Москва, 1989. – С. 54, 55.
- 16 Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. – Ленинград, 1990. – С. 7.
- 17 Підгаєцький В.В. Основи теорії та методології джерелознавства... – С. 122.
- 18 Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – Москва, 1987. – С. 166.
- 19 Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 8.
- 20 Святець Ю.А., Доорн П.К. Кліометрика: У 2 ч. – Дніпропетровськ, 1998. – Ч. 1: Інформаційні технології та інструменти: Підручн. для іст. ф-тів вищ. навч. закладів. – 248 с.; 2003. – Ч. 2: Формально-кількісні та математико-статистичні методи: Підручн. для студ-тів іст. спеціал. вищ. навч. закладів. – 384 с.
- 21 Карвалью Родригеш Ф. Новые технологии, будущее империй и четыре всадника Апокалипсиса / Пер. с португ. В. Якунина. – М., 1996. – С. 14, 33, 49 – 54.